

співробітника Інституту геологічних наук України Д.Є. Макаренка. До підготування праці автором залучено цілу низку достовірних матеріалів, зокрема особових справ архіву СБУ, а також особисті спогади членів родин репресованих, співробітників та друзів. З родини Крокосів надала допомогу дружина брата Т.В. Клеймьонова. За приватними відомостями автор розкрив обставини сімейного життя подружжя Крокосів, теплими словами передав їх стосунки. Аналізуючи протоколи слідства та наявну доказову базу, Д.Є. Макаренко робить сміливий висновок щодо прихованого самогубства професора В.І. Крокоса. Підкреслимо, що подібного висновку дійшла історик Н.Д. Полонська-Василенко в нарисах історії Української академії наук [1, 22].

Відомості про проф. В.І. Крокоса у «Большой советской энциклопедии» за 1953 і 1973 рр. відсутні. Короткий біографічний нарис з'явився в «Украинской советской энциклопедии» тільки у 1981 р. У профільній «Географічній енциклопедії України» за 1990 р. подано розгорнуту біографію і портрет видатного ученого-геолога проф. В.І. Крокоса [23, 24].

Підводячи підсумки, підкреслимо, що більшість публікацій, присвячених В.І. Крокосу, містять загальні біографічні відомості, проте деякі з них являють собою цікавий фактичний матеріал про життя ученого. Особливий інтерес з огляду на тему дослідження становлять праці авторитетних науковців П.А. Тутковського, В.В. Різниченка, І.Г. Підопличка, В.А. Вергунова, побудовані на аналізі творчого доробку ученого. Загалом, історіографія проблеми потребує подальшого вивчення і доповнення, оскільки на цей момент не дослідженою залишається значна джерельна база, зокрема матеріали з'їздів, конференцій та інші публікації.

1. Макаренко Д.Є. *Голгофа українських геологів / Д.Є. Макаренко*. – К.: Логос, 2007. – 187 с.
2. Воробьев С.О. *Современное состояние научно-исследовательских учреждений Одесского С.-Х. Института / С.О. Воробьев // Вісті Одеського СГІ*. – 1925–1926. – Вип.1. – С. 197–212.
3. *Курс палеозоології / В.І. Крокос*. – Київ: Рад. школа, 1936. – Т. 2. *Хребетні*. – 320 с.
4. *Институт рукопису НБУ ім. Вернадського*. – Ф. 183. – Од. зб. 37. – Арх. 1.
5. *Материалы для характеристики четвертичных отложений восточной и южной Украины / В.И. Крокос*. – Х., 1927. – 326 с. – (Матеріали дослідження ґрунтів України; вип. 5).
6. Тутковський П. *До питання про вік поверхів лесу та похованих ґрунтів України // Тр. Укр. наук-дослід. геол. ін-ту*. – К., 1931. – Т. 4. – С. 5–8.
7. Різниченко В. *До питання про час і умови утворення українського лесу // Тр. Укр. наук-дослід. геол. ін-ту*. – К., 1929. – Т. 3. – С. 48–64.
8. Г.М. Професор В.И. Крокос (некролог) / Г. М. // *Почвоведение*. – 1938. – № 5. – С. 786–787.
9. Алексеев А. К. *Пам'яті проф. В.І. Крокоса (26.06.1889–24.11.1936) / А. К. Алексеев // Праці Рад. Секц. Міжнарод. асоц. вивч. четвертин. періоду*. – М.; Л., 1939. – Вип. 4. – С. 180–182.
10. Підопличка І.Г. Проф. В.И. Крокос (1889–1936) // *Бюл. ком. по изучению четвертичного периода*. – М.; Л., 1939. – Вып. 5. – С. 5–10.
11. Моляк Г.І. *Володимир Іванович Крокос (до 75 роковин з дня народження) / Г.І. Моляк // Геологічний журн.* – 1965. – Т. 25, вип. 1. – С. 104–106.
12. Моляк Г.І. *Геологи – исследователи территории Украины: Отчет / Г.И.Моляк, В. П. Франчук*. – К.: Академия наук УССР. Ин-т геологических наук, 1975. – Т. 2 – 192 с.

13. *Історія Київського університету / [відп. ред. проф. О. З. Жмудський]*. – К.: Київ. ун-т, 1959. – 629 с.
14. *Оноприенко В.И. Павел Аполлонович Тутковский (1858–1930)* – М.: Наука, 1987. – 160 с.
15. *Оноприенко В.И. Володимир Іванович Лучицький (1877–1949)* – К.: Наукова думка, 1991. – 192 с.
16. *Оноприенко В.И. Чирвинские / В.И. Оноприенко, М.В. Оноприенко*. – М.: Наука, 2008. – 303 с. – (Научно-биографическая литература).
17. *Иванов И.В. История отечественного почвоведения: Развитие идей, дифференциация, институционализация / И.В. Иванов; Ин-т физико-химических и биологических проблем почвоведения. Докучаевское общество почвоведов: Кн. 1 (1870–1947)*. – М.: Наука, 2003. – 398 с.
18. *Агрономічне ґрунтознавство в Україні (1918–1930): 36. док. і матеріалів / УААН, ДНСТБ; уклад.: В. А. Вергунов, О. А. Пашківська; за заг. ред. В. А. Вергунова; наук. ред. В. А. Вергунов*. – К.: Аграр. наука, 2008. – 173 с.
19. *Позняк С.П. Картографування ґрунтового покриву: Навч. посіб. / С. П. Позняк, Є. Н. Краєха, М. Г. Кім*. – Львів: Видавн. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 500 с.
20. *Ґрунтознавство з основами геології: Навч. посіб. / О.Ф. Гнатенко, М.В. Капшик, Л.Р. Петренко, С.В. Вітвицький*. – К.: Оранта, 2005. – 648 с.
21. *Ґрунтознавство: підручник / Д.Г. Тихоненко, М.О. Горін, М.І. Лактіонов [та ін.]; за ред. Д.Г. Тихоненка*. – К.: Вища освіта, 2005. – 703 с.
22. *Полонська-Василенко Н.Д. Українська академія наук (нарис історії) / Н.Д. Полонська-Василенко*. – К.: Наук. думка, 1993. – 414 с. (Репринтне відтворення з видання Н.Д. Полонська-Василенко Українська академія наук (нарис історії) / Н.Д. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1955–1958. – Ч. 1–2.).
23. *Украинская советская энциклопедия / Гл. ред. Укр. сов. энцкл.* – К., 1981. – Т. 5. *Кетокислоты–Лахор*. – 559 с.
24. *Географічна енциклопедія України (в 3-х томах) / Укр. Рад. Енцикл. ім. М.П. Бажана*. – К., 1990. – Т. 2 (3–0). – 749 с.

В.М. Лазуренко

ВИСВІТЛЕННЯ СТРУКТУРИ СЕЛЯНСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ФЕРМЕРСЬКОГО ТИПУ ТА ЙОГО РОЛІ В АГРАРНОМУ ВИРОБНИЦТВІ У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ 1920-Х РР.

Розкрито особливості структури селянських господарств України фермерського типу в період нової економічної політики (1921–1929 рр.) та їх значення для аграрного розвитку за матеріалами, що знайшли своє відображення у роботах відомих вчених 20-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: історіографія, фермерство, сільське господарство, селянство, куркуль, заможне селянство.

The peculiarities of the Ukrainians peasants' farm structure in the period of the new economic policy (1921–1929) are underlined. The great part is devoted to its role for the farm development based on the works by the eminent scientists of the 1920s.

Key words: historiography, farming, agriculture, peasants, a fist, the prosperous peasants.

Метою статті є висвітлення проблеми становлення, розвитку та особливостей структури селянських господарств фермерського типу в доколгоспний період у друкованих працях відомих вчених 20-х рр. ХХ ст. У свій час до порушеної нами проблеми побіжно зверталися такі відомі дослідники,

як В. Калініченко, В. Паскаленко, В. Нечитайло, В. Олянич [1].

Теоретичні основи функціонування індивідуального селянського господарства, наукове осмислення організаційно-виробничої структури та механізму селянського господарства фермерського типу, його ролі в аграрному виробництві активно висвітлювали видатні вчені-аграрники О. Чаянов, О. Челінцев, О. Філіповський, І. Коротков [2]. Вони ґрунтовно розробляли питання прикладної економіки, активно функціонуючих селянських господарств, теорію їх кооперації, організації кооперативного збуту, оптимальних розмірів фермерських господарств. Незважаючи на відвертий ідеологічний, а далі і політичний тиск, вони виступали не лише прихильниками збереження і розвитку заможного трудового селянського господарства на шляху фермерства, тобто інтенсивної товаризації, але й досліджували його перспективи.

Привертає увагу навіть не сама поява терміна «фермерство» на сторінках тогочасних періодичних видань та монографій, а передусім дискусія про українськість цього явища. Багато паралелей з цього приводу проводив М. Макаров [3], праці якого активно виходили на початку та в середині 20-х рр. ХХ ст.

Особливої уваги, на нашу думку, заслуговують в цьому плані напрацювання організаційно-виробничої школи О. Чаянова. На відміну від більшості авторів тієї доби, він зосередив свою увагу не на мінливих зовнішніх чинниках соціально-економічного характеру, а активно шукав найбільш доцільні форми внутрішньої побудови селянського господарства, які б забезпечували в тих чи інших конкретних умовах його найвищу продуктивність. Паралельно досліджувалися оптимальні параметри його ринкових зв'язків, тих умов, за яких виробничо дієздатне селянське господарство може максимально узгодити свої власні економічні інтереси з інтересами суспільства загалом. О. Чаянов та його численні послідовники, цілком у дусі «пізнього Леніна», тобто його останніх щирих настанов своїм адептам, викладених в статті «Про кооперацію» [4], розробляли кооперативну теорію і практику, прилаштовані до радянської дійсності, вбачаючи в кооперації той дієвий механізм, який, з одного боку, зможе максимально розкрити виробничий потенціал індивідуального селянського господарства, а з іншого – забезпечить розвиток колективізованого сектору.

Обстоюючи перспективи трудового селянського господарства, О. Чаянов та його однодумці ніяким чином не заперечували можливість, бажаність і доцільність в тому чи іншому конкретному випадку існування інших організаційно-виробничих форм ведення сільськогосподарського виробництва. Як справжній дослідник, який кропіливо аналізував всю суму деталей, з яких складається виробничий механізм в аграрному секторі економіки, він відкидав надумані схоластичні дискусії навколо зіставлення господарства індивідуального і колективного, малого чи великого. Він аргументовано вказував як на їхні переваги, так і на недоліки. Вирішальним же було те, що в кожному конкретному випадку (землезабезпеченість, трудові ресурси, фінансово-економічне становище, доступ до придбання та можливість ефективного використання складної техніки) повсякденне господарсько-

економічне життя при правильному його веденні саме визначить оптимальні розміри господарства та форми його організації [5].

Як досвідчений вчений, О. Чаянов не міг не вказувати на важливість часових параметрів кристалізації найбільш доцільних розмірів і форм організації сільського господарства та тісно пов'язаних з ним інших чинників аграрного сектору економіки, цілком справедливо застерігаючи від будь-якого необґрунтованого поспіху. Про обґрунтованість таких застережень яскраво свідчить вже те, що, як відомо, загальна чисельність продуктивної худоби в Україні, яка існувала на кінець 1928 р., була відновлена лише через 30 років – у 1958 р.

Наслідком такої безкомпромісної позиції О. Чаянова та його однодумців стало те, що їх напрацювання були не лише відкинуті некомпетентними догматиками, які не могли запропонувати для вирішення реальних життєвих проблем суспільства нічого іншого, як цитувати К. Маркса й Ф. Енгельса, написаних в зовсім інших історичних і економічних умовах. Більше того, знову ж таки всупереч настановам В. Леніна, викладеним у статті «Про кооперацію», на адресу О. Чаянова та його школи було висунуто штучне звинувачення в якихось «антидержавних» діях [6]. Не будучи, однак, в змозі заперечити науковість школи О. Чаянова, ініціатори цієї справи [7] звинуватили його в схиланні перед «куркулем». І це незважаючи на те, що він розробив реальний шлях високоефективного розвитку аграрного сектору економіки, розробив не у формі туманних теоретичних конструкцій, а спираючись на перевірений практикою вже радянський (!) досвід динамічного виробничо-економічного розвитку селянських господарств.

Опонентом О. Чаянова та «організаційників» був заступник Наркомзему УСРР В. Качинський, який добре знався на аграрних відносинах. Так, він не погоджувався з О. Чаяновим, що кооперація переросте в особливу «народногосподарську систему», оскільки, на його переконання, вона неспроможна буде охопити усі функції «сімейно-трудового господарства» [8]. Його заперечення викликало й те, що О. Чаянов не визнавав «комунізацію» «явищем прогресивним», а також обґрунтування ним теорії про еволюційність «нового селянського громадського ладу через кооперацію», залишаючись прихильником посередницької ролі кооперації на шляху соціалістичного перетворення селянських господарств.

В. Качинський не сприйняв теорію кооперації О. Чаянова та наукові ідеї представників «організаційно-виробничої концепції». Проте необхідно зазначити, що саме В. Качинський, хоч і обережно, однак, все ж звернув увагу на деструктивний вплив жовтневого перевороту 1917 р. для сільського господарства України, внаслідок якого відбулася ліквідація поміщицьких економік та обмеження умов розвитку заможних (власне фермерських) господарств. Відтак вони змушено переходили до натурального укладу, оскільки втратили належні економічні можливості діяти на внутрішньому та зовнішньому ринках. Адже здійснення націоналізації земель, зрівняльний перерозподіл земель, соціалізація майна, на його думку, зовсім «ліквідували великі поміщицькі економії

та куркульські господарства». Тим часом, лише поміщицькі господарства щороку поставляли на ринок пересічно 250 млн пудів хліба [9].

Саме В. Качинський одним із перших в радянську добу при характеристиці неспівських селянських господарств ввів до наукового та публіцистичного обігу термін «фермер», «український фермер», який, на його думку, в подальшому зможе сповна перебрати на себе функції основного товаровиробника в аграрному секторі економіки [10]. Термін «фермерське господарство» В. Качинський ототожнює з великим селянським господарством. Щоправда, товарність зернових культур він вважав показником капіталістичного підприємництва. З цього випливає, що йому певною мірою бракувало системного бачення економіки селянських господарств, притаманного для О. Чаянова, М. Макарова. Переконалим соціаліст В. Качинський бачив насамперед «капіталістичне накопичення», але нехтував проблемами внутрішніх витрат, споживання, виконання селянським двором податково-фінансових повинностей перед державою тощо.

Зазначимо, що, зважаючи на реалії 20-х рр. ХХ ст., коли держава досить суттєво не лише економічно, але і адміністративно контролювала ринок сільськогосподарської продукції, насамперед зернової, а через податкову систему і середні та дрібні форми приватного підприємництва, загроза «капіталістичної реставрації» у сільському господарстві степової смуги України, про яку альямував В. Качинський, була надуманою. Щоправда разом із тим для В. Качинського дореволюційний тип «куркуля» і новий «фермер» середини 1920-х років явища не однотипні. Перший, на його думку, характеризувався насамперед тим, що мав зв'язок із торгівлею та лихварством, а «степове фермерство» він пов'язував з інтенсивним розвитком селянського зернового господарства [11, 108]. Та все ж якщо для О. Чаянова та його однодумців в центрі уваги була еволюція в напрямі підвищення ефективності трудового (сімейного) господарства, то для В. Качинського такою виступала загроза домінування «дрібного капіталістичного селянського господарства» [10].

Разом із тим, враховуючи нестабільність пересічного селянського господарства та низьку купівельну спроможність тогочасного села, В. Качинський визнав доцільним і підтримку, хоч і з обмовкою «до певної межі» міцних господарств. Концентруючи у своїх численних статтях увагу на господарствах українського Степу, В. Качинський доходить висновку, що саме в Степу, на відміну від інших регіонів України, інтенсивно формується особливий тип нових господарств – фермерів. Їх основою були міцні господарства (і не лише заможні, але й швидко прогресуючі середняцькі), в котрих нагромадження виробничих коштів відбувалося насамперед унаслідок виробництва (а не в результаті торгівлі, посередництва, лихварства тощо), поєднаними силами власної сім'ї та найманих робітників.

Як відомо, формування підґрунтя для розвитку дрібного селянського господарства та подальшої його еволюції шляхом товаризації відбувалося вже на початковому етапі непу. В цьому контексті В. Качинський зазначав, що «більш характерним для цієї еволюції є зародження куркуля виробничого типу. Але він тепер все більш набуває рис саме фермера-хлібороба, сильного господаря, який будує селянсько-

господарське виробництво об'єднаними силами власної сім'ї та найманих робітників» [10, 105].

Вагоме значення для визначення основних умов ефективного розвитку господарств фермерського типу мало створення широкої, надійної фінансово спроможної системи сільськогосподарського кредиту. Ця проблема також була висвітлена В. Качинським в роботі «На допомогу селянському господарству. Сільськогосподарський кредит на Україні» [12]. В ній було чітко сформульовано потреби селянських господарств, що прагнули виробничого розвитку, загальні висхідні засади діяльності кредитно-кооперативної системи, їх можливості щодо забезпечення економічних потреб господарств фермерського типу у виробничому кредитуванні.

Отже, історіографічний аналіз проблеми висвітлення структури селянського господарства фермерського типу та його ролі в аграрному виробництві видатними вченими-аграрниками 20-х рр. ХХ ст. свідчить про її надзвичайну складність та неоднозначність точок зору щодо самої сутності постановки проблеми. Потрібно також мати на увазі, що справді об'єктивний перебіг наукової дискусії з цього питання навіть в часи розквіту непу був все ж ускладнений, а згодом і взагалі унеможливився. Більше того, з часом ставлення до його трактування почало розглядатися як своєрідний «символ віри», критерій відданості, чи навпаки – опозиційності, дедалі міцніючому тоталітарному режимові сталінського гатунку.

1. Калініченко В. Селянське господарство України в період непу. Історико-економічне дослідження / Калініченко В. – Х., 1997. – 400 с.; Паскаленко В. Є. Критерії визначення соціально-економічного становища селянського господарства в добу НЕПу / Паскаленко В. Є. // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 27. – Вип. 14. – Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. П. Могили. – 2003. – С. 67 – 72; Нечитайло В. В. Наукові дискусії вчених-аграрників (прихильників і противників теорії сімейно-трудового селянського господарства щодо модернізації аграрного сектора економіки (20-ті рр. ХХ ст.) / Нечитайло В. В. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. – Вип. 8. – Серія : Історія : 36. наук. Праць. – Вінниця : ДП «ДФ», 2004. – С. 85 – 89; Олянич В. В. Концепції організаційно-виробничого типу селянського сімейного господарства УСРР у літературі 20-х рр. / Олянич В. В. // Збірник наукових праць. – Х., 2008. – Вип. 32. – С. 102 – 112;

2. Чаянов А. В. Крестьянское хозяйство : Избранные труды / Чаянов А. В. – М. : Экономика, 1989. – 492 с.; Чаянов А. В. Оптимальные размеры земледельческих хозяйств / Чаянов А. В. // Труды Высшего семинария сельскохозяйственной экономики и политики. – М. : ВЦИК, 1922. – С. 5 – 82; Чаянов А. В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / Чаянов А. В. – М. : Книгосоз, 1927. – 383 с.; Чаянов А. В. Очерки по экономике трудового крестьянского хозяйства / с предисл. Л. Крицмана / Чаянов А. В. – М. : Новая деревня, 1924. – 152 с.; Челінець Д. Організація сільського господарства Харківщини та досягнення його на початку 1924/25 р. / Челінець Д. // Земельник. – 1925. – № 3. – С. 96 – 101; Філіповський О. К. Розвідка з організації селянського господарства на Україні / Філіповський О. К. – Х. : ДВУ, 1926. – 314 с.; Коротков І. П. Организационно-производственные минимумы в крестьянском хозяйстве и методы их устранения / Коротков І. П. – Х. : Книгоспілка, 1926. – 210 с.; Коротков І. П. Современные вопросы организации крестьянского хозяйства в связи с

- общественной агрономией / Коротков И. П. – Мариуполь : Сельхозкредитсоюз, 1927. – 152 с.
3. Макаров Н. П. Как американские фермеры организовали свое хозяйство / Макаров Н. П. – New-York : Association Press, 1921. – 157 с.; Макаров Н. П. Организация сельского хозяйства / Макаров Н. П. – М. : Экономическая жизнь, 1926. – 566 с.
4. Ленин В. И. О кооперации / Ленин В. И. // Полное собрание сочинений (5 издание). Т. 45. – М. : Издательство политической литературы, 1970. – С. 369 – 377.
5. Чаянов А. В. Оптимальные размеры земледельческих хозяйств / Чаянов А. В. // Труды Высшего семинария сельскохозяйственной экономики и политики. – М. : ВЦИК, 1922. – С. 5 – 82.
6. Дубровский С. Мелкобуржуазные теории аграрной кооперации / Дубровский С. // Большевик. – 1924. – № 3 – 4. – С. 90 – 98.
7. Сталін Й. В. До питань аграрної політики в СРСР : Промова на конференції аграрників-марксистів 27 грудня 1929 р. / Сталін Й. // Питання лєнінізму. – К. : Політвидав, 1953. – С. 266 – 283.
8. Качинский В. Крестьянская кооперация и социализм / Качинский В. – Х. : Всеукр. гос. изд.-во, 1921. – 46 с.
9. Качинский В. Очередные задачи сельского хозяйства / Качинский В. // Народное хозяйство Украины. Очерки и статьи по хозяйственному строительству Украины. Сборник второй. – Х. : Гос. изд.-во Украины, 1921. – С. 15.
10. Качинский В. Молодая поросль фермерства в украинской степи / Качинский В. // Хозяйство Украины. – 1925. – № 6. – С. 98 – 106.
11. Олянич В. В. Концепції організаційно-виробничого типу селянського сімейного господарства УСРР у літературі 20-х рр. / Олянич В. В. // Збірник наукових праць. – Х., 2008. – Вип. 32. – С. 102 – 112.
12. Качинський В. На допомогу селянському господарству. Сільськогосподарський кредит на Україні / Качинський В. – Х. : Червоний шлях, 1924. – 54 с.

В.И. Меньковский

ДИСКУССИЯ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА RUSSIAN REVIEW О СОЦИАЛЬНОЙ ИСТОРИИ СОВЕТСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА 1930-Х ГГ.

Анализируется первая в англоязычной историографии дискуссия о возможности изучения истории советского крестьянства 1930-х гг. методами социальной истории. Дискуссия, проведенная журналом «Российское обозрение» в 1986–1987 гг., стала этапным моментом как в историографии истории советского крестьянства, так и историографии сталинского периода советской истории

Ключевые слова: англоязычная историография, «Российское обозрение», сталинизм, крестьянство, социальная история.

Analyzed the first discussion in English-language historiography on the possibility of studying the history of the Soviet peasantry 1930s by the methods of social history. Discussion conducted by the academic journal «Russian Review» in 1986 – 1987 become a landmark both in the historiography of the Soviet peasantry, and the historiography of the Stalinism.

Keys words: English language historiography, «Russian Review», Stalinism, peasantry, social history.

В 1986 – 1987 гг. на страницах американского журнала «Российское обозрение» (Russian Review) развернулась острая полемика по вопросу написания социальной истории СССР 1930-х гг. Важность указанного обмена мнениями сегодня признается практически всеми англо-американскими исследователями. Например, Дж. Бурбанк отмечала,

что эта дискуссия играет важнейшую роль в понимании идей ревизионистов 1980-х гг. [1, 339]. Столкнулись взгляды нескольких поколений советологов, представителей разных подходов к изучению советского прошлого. Предмет спора был действительно острым и противоречивым. Ш. Фицпатрик в статье, открывшей дискуссию, поставила перед своими коллегами целый ряд новых вопросов, связанных с пониманием сталинизма, жизнедеятельности источниковой базы и, в целом, тенденциями развития исторической науки.

Новой тенденцией западной советологии на рубеже 1970 – 1980-х гг. был поворот к социальной истории. Социальная история дает представление о движении общества вместе со свойственными ему институтами: организацией производства, жизнедеятельности, власти и управления. Властные структуры рассматриваются как результат социальных сдвигов и потрясений. В центре внимания находится человек не сам по себе, а как «элементарная клеточка живого и развивающегося общественного организма».

В 1970-е гг. многие молодые ученые, занявшиеся советскими проблемами, были или хотели быть социальными историками. Частично это отражало текущие тенденции исторической профессии в целом. Но это также подразумевало убеждение, что движущими силами советского исторического развития были не только политика и идеология, как утверждала тоталитарная школа. Ревизионисты хотели акцентировать внимание на социальных силах и процессах. Ключевыми публикациями «новой когорты ревизионистов» были книги Дж. Гетти «Истоки больших чисток: Новый взгляд на советскую коммунистическую партию в 1933 – 1939 гг.», Л. Виолы «Лучшие сыны отечества: Рабочие в авангарде советской коллективизации» и статьи, легшие в основу сборника «Жизнь и террор в сталинской России, 1934 – 1941 гг.» [2]. Хотя в перечень ревизионистских трудов этого периода можно включить еще целый ряд работ, именно названные публикации вызвали наибольшие споры.

Для некоторых авторов казалось особенно важным изучать советский рабочий класс. Другие предпочитали тему социальной мобильности, предполагая, что возможность для рабочих и крестьян войти в новую элиту играла определенную роль в легитимизации сталинского режима [3]. Ревизионистские историки разделяли предположение, что советское общество не было просто пассивным объектом для манипуляций режима и что ученые должны исследовать сталинизм «снизу» так же, как и «сверху», а во многих случаях изучение «снизу» даже важнее.

Первый раунд полемики состоялся в октябрьском номере «Российского обозрения» 1986 г., где была опубликована статья Ш. Фицпатрик «Новые перспективы изучения сталинизма», ответы С. Коэна, Д. Элей, П. Кенеза, А. Мейера и «Послесловие» Ш. Фицпатрик [4]. Инициатор дискуссии отмечала, что целью ее статьи является рассмотрение влияния историков, в том числе социальных историков, на изучение сталинского периода. Она относила себя к названной группе историков, но подчеркивала, что публикация не должна рассматриваться как манифест новой когорты. Ее констатирующая и рекомендательная часть адресовались всем социальным историкам, которые могли и не